

УДК 379.85

Н. Й. Коніщева, С. С. Ткачова

ШЛЯХИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ТЕРИТОРІЯХ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКІВ

Розглянуто проблеми сталого розвитку туризму на територіях природно-заповідного фонду України.

Метою статті є виявлення проблем щодо здійснення туристичної діяльності на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, а також можливих шляхів підвищення якості туристично-екскурсійних послуг. Проведене дослідження свідчить, що національні природні парки за сучасних умов мають низку проблем, вирішення яких може забезпечити суттєве підвищення якості та ефективності їх функціонування.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у виявленні можливих шляхів підвищення якості туристично-екскурсійних послуг на основі удосконалення правових, організаційних та економічних заходів у контексті концепції сталого розвитку: визначено основні напрями підвищення сталого розвитку туризму на природно-заповідних територіях, зокрема в національних природних парках; обґрунтовано доцільність створення науково-дослідного і навчально-виховного центру розвитку туризму на природно-заповідних територіях Донецької області на базі Національного природного парку «Святі Гори»; виявлено комплекс рекламно-іміджевих, економічних, соціальних та виховних, науково-методичних, науково-організаційних завдань, які повинен виконувати такий спеціалізований центр; розроблено пропозиції щодо удосконалення правового, організаційного й економічного забезпечення розвитку туризму та рекреації на територіях національних природних парків у контексті концепції сталого розвитку.

Впровадження розроблених пропозицій зумовлює необхідність подальшого обґрунтування науково-методичного забезпечення розвитку туристично-екскурсійних та інших видів послуг на територіях об'єктів природно-заповідного фонду. Вирішення цього завдання дасть можливість спрямувати частину прибутку від надання туристичних та інших видів послуг на відновлення і розвиток місцевих природних ресурсів та інфраструктури, забезпечити робочими місцями населення як у сфері послуг, так і в сусупутніх до сфери туризму виробництвах, отримати додаткові доходи у бюджеті всіх рівнів.

Ключові слова: національний природний парк; природно-заповідний фонд; сталий розвиток туризму; туристично-екскурсійні послуги.

Постановка проблеми та її актуальність. Національні природні парки України мають дуже великі ресурси для здійснення туристичної діяльності. На відміну від природних заповідників, де заборонено майже будь-яку господарську діяльність, одним із завдань національних природних парків і регіональних ландшафтних парків є створення умов для організації туризму та рекреації. Разом з тим, їх робота в цьому напрямі поки що недостатньо ефективна. Успішний розвиток туризму у національних природних парках стримується багатьма факторами: недостатністю інформації про їх рекреаційні можливості; неефективністю їхньої реклами і популяризації у засобах масової інформації; відсутністю у працівників парків достатнього досвіду і знань з менеджменту, маркетингу, ціноутворення у сфері організації туризму; неможливістю вітчизняних національних парків забезпечувати надання послуг відповідної якості;

слабким залученням місцевого населення до участі в розвитку екологічного туризму; відсутністю нормативно-законодавчого забезпечення і соціально-економічних умов, сприятливих для інвестицій у розвиток рекреації та туризму на їх території. У зв'язку з цим вельми актуально виявити можливі шляхи сталого розвитку туризму на територіях національних природних і регіональних ландшафтних парків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція сталого туризму активно формується з 90-х років ХХ ст. Серед її фундаментальних вимог такі, як: збереження природного, культурного та соціального різноманіття; сприяння розвитку місцевої економіки та участі місцевого населення в організації туризму; активне залучення місцевих комун до планування, впровадження нових туристичних продуктів, програм, проектів, їх оцінювання та моніторинг на засадах сталого розвитку.

Особливо актуальною є реалізація цих вимог на природно-заповідних територіях. Згідно з Йоганнесбурзькою декларацією сталого розвитку, ухваленою учасниками Всесвітньої зустрічі на вищому рівні зі сталого розвитку, Глобальним етичним кодексом туризму, який було затверджено Всесвітньою туристичною організацією, та іншими документами сталий розвиток туризму повинен сприяти здобуванню населенням туристично привабливих районів найбільших вигід із використання туристичних ресурсів при зберіганні їх культурної та екологічної цілісності, зміцненні захисту екологічно уразливих зон і природних заповідників (Йоганнесбурзька декларація сталого розвитку та План дій, 2004).

На Саміті ООН з Порядку денного в галузі розвитку на період після 2015 р., який відбувся в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, було прийнято Цілі сталого розвитку на 2016–2030 роки, згідно з якими потрібно до 2030 р. забезпечити розробку і здійснення стратегій заохочення сталого туризму, що сприяє створенню робочих місць, розвитку місцевої культури і виробництву місцевої продукції; активізувати зусилля із захисту та збереження всесвітньої культурної та природної спадщини; поширювати інформацію про сталий розвиток і спосіб життя в гармонії з природою; надавати країнам допомогу в нарощуванні їх науково-технічного потенціалу для переходу до більш раціональних моделей споживання та виробництва (Цілі сталого розвитку 2016–2030).

Найефективнішим засобом підвищення рівня сталості розвитку туризму є розширення мережі природно-заповідного фонду. Тому питома вага природно-заповідних територій є одним із найважливіших критеріїв рівня розвитку країни та її туристичного іміджу у світовій практиці. Існує більш 30 тис. територій, які відповідно до класифікації Міжнародної спілки охорони природи можна віднести до територій, що охороняються (Бішоп К. та ін., 2000). Згідно з рекомендаціями Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття природними територіями, що охороняються, має бути зайнято близько 10 % площі держави (Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, 1999).

В Україні площа ландшафтів, які близькі до натуральних природних, становить 12,7 % території, однак об'єкти, що охороняються, займають лише 4,4 % (Закон України «Про природно-заповідний фонд України» № 2456-ХІІ від 16.06.1992 р.). Разом з тим, останнім часом площа природно-заповідних територій країни неухильно зростає. Наприклад, кількість заповідників і природних національних парків за 2000–2017 рр. збільшилась з 31 до 73, а їхня площа – з 887,5 до 1997,4 тис. га. В результаті її питома вага лише за 2014–2017 рр. зросла з 2,8 до 3,31 % території країни (за даними Державної служби статистики України).

Природно-заповідний фонд складається з 11 категорій територій і об'єктів загальнодержавного (національні природні парки, природні та біосферні заповідники)

та місцевого значення (регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища). Багато штучно створених об'єктів природно-заповідного фонду – це ботанічні сади, дендрологічні та зоологічні парки, пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Понад 80 % площі природно-заповідного фонду України припадає на заказники, національні природні та регіональні ландшафтні парки: 36,1, 28,7 і 18,3 %, відповідно. Частка природних заповідників становить 5,7 % площі природно-заповідного фонду, біосферних заповідників – 7,1 %, заповідних урочищ – 2,8 %, пам'яток природи – 0,8 %, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва – 0,4 %, ботанічних садів – 0,05 %, дендрологічних парків – 0,04 %, зоологічних парків – 0,01 % (Проць Б. та ін., 2010).

Більшість природних об'єктів природно-заповідного фонду України мають загальноєвропейське значення, а окремі території мають також і всесвітнє, зокрема первісні фрагменти букових лісів Карпатських гір, які розташовані на території Карпатського біосферного заповідника та Ужанського національного природного парку. Вони занесені до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Мета статті. Метою статті є виявлення проблем щодо здійснення туристичної діяльності на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, зокрема національних природних парків, а також можливих шляхів підвищення якості туристично-екскурсійних послуг на основі удосконалення правових, організаційних та економічних заходів у контексті концепції сталого розвитку.

Методологія та методи дослідження. Під час наукового дослідження використано інформативно-аналітичні методи, а також методи порівняння. На основі узагальнення вітчизняного та іноземного досвіду обґрунтовано основні напрями підвищення сталого розвитку туризму на природно-заповідних територіях, зокрема в національних природних парках.

Викладення основного матеріалу дослідження. Особливе місце у теорії і практиці сталого розвитку туризму займає концепція його організації на територіях національних природних парків, які є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність.

Більшість із національних природних парків має подвійне призначення: охорона корисних природних територій, збереження історико-культурних комплексів і об'єктів і розвиток на цій основі туризму та рекреації.

У світі кількість національних природних парків перевищує 3000: в Африці – 262, в Азії – 1001, в Європі – 485, в Північній та Центральній Америці – 302, в Південній Америці – 335, в Австралії та Океанії – 704 (List of national parks).

Світовий досвід свідчить, що національні природні парки в різних країнах приносять значні доходи державам за рахунок відвідування туристами і рекреантами, видачі ліцензій на проведення науково-дослідних робіт, дозволів на полювання і риболовлю, здійснення різних навчальних програм. Загальні доходи парків пов'язані в основному з туризмом і рекреацією. Вони становлять 40 дол. з гектара на рік, у той час як, за найоптимістичнішими оцінками, доходи від сільського господарства становлять лише 80 центів з гектара (Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, 1999).

У Південно-Африканській Республіці прибутки від організації екскурсій в дику природу в 11 разів вищі, ніж від розведення великої рогатої худоби. В Коста-Риці

валютні надходження від екотуризму перевищують прибутки від експорту бананів, а в Кенії, де налічується понад 50 національних парків і заповідників, – від експорту кави.

В Руандійському парку Вірунга прибуток від продажу вхідних квитків становить 1 млн. дол. на рік та 9 млн. дол. від реалізації інших послуг (готельних, екскурсійних, продажу сувенірів, прокату обладнання). Вхідний квиток за день споглядання за життям гірської горили в природних умовах коштує 170 дол. Один лев заробляє на туристах 7 тис. дол. на рік, а стадо слонів – 610 тис. дол. (Смаль В., Смаль І., 2003).

У першому в Німеччині Баварському національному парку місцеве населення заробляє 300–400 млн. євро на рік тільки за рахунок туристичного бізнесу. На момент створення парку рівень безробіття у Верхній Баварії сягав 40–45 %. Завдяки його діяльності створено більше 3,5 тис. робочих місць для місцевого населення (Кукурудза М., 2003).

Останнім часом швидкими темпами і у значних масштабах розвивається так званий бьордвотчінг, або орнітологічний туризм. За даними фахівців, з метою спостереження за птахами подорожує 18 млн. осіб, які щорічно витрачають до 40 млрд. дол. Цей туристичний потік забезпечує 66 тис. робочих місць (Коротун С., Яковишина М., 2016).

В Україні діє 48 національних природних парків та 309 заказників, які займають 85,5 % площі всього природно-заповідного фонду (за інформаційно-аналітичними матеріалами та пропозиціями Міністерства екології та природних ресурсів України). Станом на 1.01.2010 р. вони займали 64,8 % від загальної площі територій і об'єктів природно-заповідного фонду (Проць Б. та ін., 2010).

Національні природні парки належать до бюджетних неприбуткових науково-дослідних установ, які фінансуються за рахунок коштів державного бюджету, що складається з загального і спеціального фондів. Спеціальний фонд поповнюється за рахунок власної діяльності парків, а спеціальні кошти, отримані від надання платних послуг, зараховуються до складу кошторису на спеціальний рахунок для утримання парку і використовуються на фінансування видатків кошторису.

Витрати з Державного бюджету становлять більшу частину витрат на утримання заповідників та національних природних парків: природні заповідники – 88,7 %, національні природні парки – 88,2 %, біосферні заповідники – 84,9 %. Питома вага природних заповідників та національних природних парків, які повністю фінансуються лише за рахунок Державного бюджету, становить, відповідно, 38,9 та 40,5 % (Богославська А., 2013).

В умовах недосконалості існуючого механізму бюджетування національних природних парків і дефіциту фінансових ресурсів вони зазнають суттєвих проблем щодо розширення можливостей для покращення стану природно-заповідного фонду та задоволення соціально-економічних потреб соціуму на засадах сталого розвитку (Гарасим П., Клим Н., 2017).

Згідно з Законом України «Про природно-заповідний фонд» отримання національним природним парком коштів від рекреаційної діяльності є незаконним, оскільки «парк не є фінансово спроможною структурою». Наприклад, законне полювання на тварин, кількість яких «перевищила ліміт чисельності, дає величезні кошти в інших країнах. В Україні воно не проводиться. Як наслідок, конкретному парку та заповідній справі загалом бракує матеріального та фінансового забезпечення, а країна не отримує додаткових коштів» (Ємельянов Д., 2015).

Дуже важливо удосконалювати законодавчу базу розвитку туристичного бізнесу на природно-заповідних територіях. Потрібно розробити правову базу, яка б давала можливість «законно отримувати гроші від рекреаційної діяльності та мала б

ефективність при подоланні та перешкоджанні правопорушень в екологічній сфері», а також створити систему підзаконних актів, «які дозволяють жителям у межах парку розвивати традиційне природокористування без погіршення умов життя людей на територіях, що отримали статус природоохоронного фонду (незаконність і обмеження полювання, ловіння риби, випасання худоби, права на які жителі мали до моменту створення парку)» (Ємельянов Д., 2015).

На прискорення розвитку туристичної та рекреаційної діяльності установ природно-заповідного фонду, поліпшення їхнього фінансового стану і раціональне використання природних ресурсів націлено Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку платних послуг, що можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду» № 1913 від 28.12.2000 р. із змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 827 від 2.06.2003 р., згідно з якою останні необхідно звільняти від нарахувань податків на надані платні послуги.

Важливим завданням національних природних парків в управлінні рекреаційною та туристичною діяльністю є визначення режиму відвідування їх територій, на яких виділяються такі зони: заповідна, зони регульованої та стаціонарної рекреації, господарська зона. Масовий потік туристів і екскурсантів може порушити рівновагу екосистеми. Тому вирішальним, з точки зору концепції сталого туризму, має стати поняття пропускної спроможності. Кількість відвідувачів парку повинна розраховуватися таким чином, щоб вони не завдавали шкоди природним ресурсам, представникам флори і фауни, пам'яткам культурної спадщини, дотримувались поваги до місцевого населення та забезпечували оптимальну економічну вигоду. Визначення цього параметра є першочерговим завданням при розробці політики управління туристичними потоками.

Нерідко частина земель передається парку без зміни власності. Тому на цій території неможливо повноцінно виконувати заходи природоохоронної діяльності. «У результаті цього місця з цінними та рідкими видами незаконно використовуються для відпочинку туристів, що залишають після себе сміття, виривають червонокнижні рослини. Деякий тиск парки зазнають від приватних осіб, зацікавлених в отриманні території парку, що має рекреаційну цінність (ділянки на узбережжях морів)» (Ємельянов Д., 2015).

Більш того, фахівці відзначають, що «режим охорони на територіях природно-заповідного фонду України, зокрема, у природних заповідниках і заповідних урочищах не дотримується» (Коротун С., Яковишина М., 2016). Про це свідчить загальна кількість туристичних маршрутів на територіях природних та біосферних заповідників, відповідно, 54 і 29 (за даними Державної служби статистики України).

Оцінювання сумарного впливу загроз для соціально-економічної цінності природоохоронних територій показало, що природні парки перебувають у вищій зоні ризику, ніж заповідники. У зоні найвищого ступеня ризику серед національних природних парків перебувають парки «Святі Гори», Ужанський, «Гуцульщина» та «Великий Луг». Здебільшого їх вразливість обумовлена легкою доступністю для нелегальної діяльності, значною близькістю до доріг і водних шляхів (Проць Б. та ін., 2010).

До системи заходів щодо запобігання перевантаженням відносяться: розподіл потоків відвідувачів за часом відвідувань; введення спеціальних знижок для відвідувань у ранні часи, у робочі дні та позасезонний період; створення зон для відвідування поза територією парку; облаштуваність території: встановлення огорожень і зон, які недоступні для туристів; організація пішохідних зон;

впровадження системи човникового транспорту; будівництво більш віддалених від території паркувань автотранспорту; підвищення розмірів плати за вхідні квитки та паркування; створення інформаційних центрів, музейних експозицій, копій визначних пам'яток; використання прийомів маркетингу: попереднє підтвердження заявок, обов'язковий супровід груп гідями, інструктаж гідів і туристичних операторів; попередження про небажаність відвідувань у періоди максимального завантаження; використання буферних зон або альтернативних маршрутів у випадках напливу туристів.

За даними Державної служби статистики України, національні природні парки та біосферні заповідники щорічно відвідує близько 3 млн. осіб. Найбільша кількість відвідувачів зафіксована у Національному природному парку «Святі Гори» – понад 2 млн. осіб (Проць Б. та ін., 2010). Разом з тим, фахівці підкреслюють необхідність збільшення кількості відвідувачів. «Хоча територія України значно більша і національних парків більше вдвічі, ніж у Польщі, але відвідування польських національних парків в десятки разів кількісно переважає над відвідуванням національних природних парків України. Рахунки йдуть на мільйони відвідувачів на рік, а це, відповідно, грошові надходження до бюджету країни. Дохід, який туристи приносять національним паркам, може витратитися на проекти збереження природи» (Коротун С., Яковишина М., 2016).

В останні роки діяльність національних природних парків України з популяризації своїх територій серед туристів значно активізувалась. Кількість туристичних маршрутів на територіях національних природних парків та заповідників за 2010–2013 рр. зросла з 250 до 345, тобто на 38 % (за даними Державної служби статистики України).

Для залучення туристів парки організують також волонтерські заходи екологічно-пізнавального наповнення: спостереження за поведінкою птахів; підрахунок чисельності популяцій певних видів фауни, впроваджують екотуристичні програми, залучають міжнародні гранти для їх реалізації, розвивають відповідну інфраструктуру тощо.

Активізація туристично-рекреаційної діяльності у національних природних і регіональних ландшафтних парках стимулює розвиток об'єктів місцевої промисловості та сфери послуг (готелів, кафе, ресторанів, виробництво і реалізацію сувенірів, розвиток ремесел), удосконалює місцеву соціальну, транспортну та інші види інфраструктури, а також сільської економіки шляхом розширення попиту на сільськогосподарську продукцію, розвиток переробної та харчової промисловості.

Результати дослідження соціально-економічної цінності природоохоронних установ, яка визначається тим, наскільки вони забезпечують працею місцеві громади та надають можливості для їх розвитку через стале використання ресурсів (Кравців В., ред., 2016; Проць Б. та ін., 2010; Оцінка природних ресурсів), вказують на те, що оцінювані природоохоронні території характеризуються високою соціально-економічною цінністю. Вони є важливими для функціонування та розвитку місцевих громад, відіграють важливу естетичну та освітню роль. Фахівці відзначають дещо вищу соціально-економічну цінність природних парків, що зумовлено наявністю більшої кількості громад у межах парків, можливістю контрольованого користування природними ресурсами (сінокосіння, збір лікарських рослин, ягід, грибів тощо). Серед природних національних парків до них відносяться Подільські Товтри, біосферний заповідник «Асканія Нова» та Карпатський біосферний заповідник (Проць Б. та ін., 2010).

На основі узагальнення вітчизняного та іноземного досвіду обґрунтовано основні напрями підвищення сталого розвитку туризму на природно-заповідних територіях, зокрема в національних природних парках. Це, перш за все, удосконалення

нормативно-правової бази функціонування природно-заповідних територій; розширення мережі природно-заповідного фонду за рахунок створення нових об'єктів; підвищення ефективності використання об'єктів природно-заповідного фонду в туристично-екскурсійних цілях.

Для цього потрібна розробка науково-методичного забезпечення розвитку туристичних та інших видів послуг на територіях природно-заповідного фонду, зокрема заходів щодо управління туристичними потоками та запобігання перевантаженням національних природних парків.

Розглянемо це питання на прикладі Донецької області. Разом природно-заповідний фонд регіону включає понад 120 об'єктів, з них 20 – загальнодержавного значення. Донецька область – єдина в Україні, де одночасно існують декілька організаційних форм природно-заповідного фонду загальнодержавного значення: національний природний парк, 5 регіональних ландшафтних парків, природний заповідник і ботанічний сад, 53 заказники та 38 пам'яток природи, із них, відповідно, 7 і 10 – загальнодержавного значення, 13 заповідних урочищ і парк-пам'ятник садово-паркового мистецтва.

Розвиток сфери туризму і курортів у Донецькій області в останні роки характеризується позитивною і сталою динамікою. Важливою особливістю Донецької області, що сприяє підвищенню її туристично-рекреаційного іміджу, є той факт, що Національний природний парк «Святі Гори» і регіональний ландшафтний парк «Меотида» включено до складу федерації національних природних парків Європи «Європарк» при Раді Європи. Членство в «Європарку» надає їм можливість одержання грантів, юридичного захисту, залучення інвесторів для розвитку парків.

У зв'язку з підвищенням туристичного іміджу Донецької області та активізацією діяльності щодо розвитку туризму обґрунтовано доцільність створення спеціалізованого науково-дослідного і навчально-виховного центру розвитку туризму у природно-заповідних територіях. Його засновниками можуть стати Донецька облдержадміністрація, органи влади та місцевого самоврядування, Національний природний парк «Святі Гори», регіональний ландшафтний парк «Меотида», інші об'єкти природно-заповідного фонду і зацікавлені організації.

Створення такого центру дасть можливість підвищити якість і комплексність науково-методичного забезпечення вирішення таких завдань, як:

- рекламно-іміджеві: формування позитивного туристичного іміджу; активізація публікацій про унікальні природні, рекреаційні, культурні ресурси; збільшення можливостей щодо отримання грантів;

- економічні: залучення інвестицій для розвитку територій природно-заповідного фонду; активізація підприємництва у сфері туристичного бізнесу та суміжних галузей; розвиток ділового туризму за рахунок організації конференцій та інших заходів на території національного природного парку або регіональних ландшафтних парків; залучення до регіону більших потоків туристів, які бажають відвідувати об'єкти природно-заповідного фонду;

- соціальні та виховні: створення нових робочих місць; покращення соціальної інфраструктури; профілактика злочинності та браконьєрства; активізація процесів місцевого самоврядування; забезпечення якісно нового рівня екологічного, культурного, патріотичного виховання туристів і місцевого населення; активізація освітньої та виховної роботи серед молоді та дітей;

- науково-методичні: проведення наукових досліджень з проблем розвитку туристично-екскурсійних та інших послуг на природно-заповідних територіях; менеджменту і маркетингу туристично-екскурсійних послуг; екологічних питань

розвитку туристичного бізнесу; науково-методичне забезпечення навчання місцевого населення основ туристичного бізнесу на природних територіях;

- науково-організаційні: проведення наукових конференцій, семінарів і симпозіумів; підготовка навчально-методичних матеріалів і видання наукових публікацій; інформаційне забезпечення розвитку екологічного туризму; інтеграція окремих аспектів використання інформації про потенційні ресурси і резерви розвитку туристичних послуг, що накопичено в національних природних парках, заповідниках і заказниках світу, органах місцевого самоврядування, наукових установах, вищих навчальних закладах і туристичних підприємствах.

Розробка та реалізація запропонованих заходів щодо підвищення туристичного іміджу за рахунок інтеграції програм діяльності об'єктів природно-заповідного фонду на основі створення регіонального науково-дослідного і навчально-виховного центру розвитку туризму сприятиме удосконаленню та екологізації структури господарського комплексу регіону; формуванню інфраструктури туристичного комплексу, освіти та підприємництва; підвищенню попиту на туристично-екскурсійні послуги, розширенню їхнього асортименту; створенню нових робочих місць і підвищенню рівня зайнятості місцевого населення; екологічному оздоровленню і збереженню культурної та природної спадщини; забезпеченню додаткових надходжень до місцевих, обласних і державного бюджетів.

Як свідчить світовий досвід, важливим фактором впровадження сталого розвитку туризму є активна участь місцевої влади та населення в плануванні та реалізації проектів розвитку об'єктів природно-заповідного фонду. Вони повинні бути економічно зацікавленими в розвитку заповідних територій в гармонії з туристичною інфраструктурою (за даними Всесвітньої туристичної організації, 2002). Для цього необхідно удосконалити правову базу функціонування природно-заповідних територій з наданням більшої самостійності місцевим органам самоврядування у вирішенні проблем місцевого розвитку та активізації туризму. Це сприятиме розвитку місцевої економіки, особливо у сільських районах, де зайнятість населення може бути нерегулярною або недостатньою, а також поповненню місцевих бюджетів.

Одним із ефективних засобів зменшення негативного впливу туристичної діяльності є просвітницька робота. Тому до завдань закладів природно-заповідного фонду, крім охорони та відновлення унікальних екосистем, регулювання потоків відпочиваючих, входять також: пропаганда природоохоронних знань, екологічне виховання, координація діяльності щодо розвитку індустрії відпочинку і реструктуризація господарства відповідно до концепції сталого розвитку.

У зв'язку з цим важливими напрямками підвищення сталого розвитку туризму мають стати навчання місцевого населення для його залучення до рекреаційної діяльності, розвитку сільського зеленого туризму, участі у туристичному бізнесі, а також покращення рекламно-інформаційного забезпечення щодо використання природних та рекреаційних ресурсів для розвитку туризму, створення туристично-інформаційних центрів.

Важливим завданням підвищення ефективності та якості функціонування об'єктів природно-заповідного фонду є налагодження системи освіти та підвищення кваліфікації кадрів. За сучасних умов природоохоронні території потерпають від браку висококваліфікованих працівників, що зумовлено їх низьким соціальним статусом (незадовільні рівні заробітної плати та умов праці), недосконалою системою підготовки кваліфікованих кадрів (Ємельянов Д., 2015; Проць Б. та ін., 2010; за інформаційно-аналітичними матеріалами та пропозиціями Міністерства екології та природних ресурсів України).

У зв'язку з цим вельми актуальним є запровадження спеціалізованих курсів, наприклад «Заповідна справа», в навчальні програми вищих навчальних закладів, системи підвищення кваліфікації установ природно-заповідного фонду, а також обов'язкового екологічного навчання для урядових працівників усіх рівнів.

Спираючись на розвиток законодавства у природоохоронній сфері і використовуючи закордонний досвід розвитку туризму на природно-заповідних територіях, доцільно стимулювати на них природоохоронну підприємницьку діяльність. У рамках концепції сталого розвитку необхідно створювати кадастри усіх територій, які придатні для розвитку різних видів туризму і рекреації; формувати систему природоохоронних заходів і максимально залучати громадськість до їх реалізації; стимулювати інвестування в створення відповідної інфраструктури.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження свідчить, що національні природні парки за сучасних умов мають низку проблем, вирішення яких може забезпечити суттєве підвищення якості та ефективності їх функціонування.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у виявленні можливих шляхів підвищення якості туристично-екскурсійних послуг на основі удосконалення правових, організаційних та економічних заходів у контексті концепції сталого розвитку:

- визначено основні напрями підвищення сталого розвитку туризму на природно-заповідних територіях, зокрема в національних природних парках;
- обґрунтовано доцільність створення науково-дослідного і навчально-виховного центру розвитку туризму на природно-заповідних територіях Донецької області на базі Національного природного парку «Святі Гори»;
- виявлено комплекс рекламно-іміджевих, економічних, соціальних та виховних, науково-методичних, науково-організаційних завдань, які повинен виконувати такий спеціалізований центр;
- розроблено пропозиції щодо удосконалення правового, організаційного й економічного забезпечення розвитку туризму та рекреації на територіях національних природних парків.

Впровадження розроблених пропозицій зумовлює необхідність подальшого обґрунтування науково-методичного забезпечення розвитку туристично-екскурсійних та інших видів послуг на територіях об'єктів природно-заповідного фонду. Вирішення цього завдання дасть можливість спрямувати частину прибутку від надання туристичних та інших видів послуг на відновлення і розвиток місцевих природних ресурсів та інфраструктури, забезпечити робочими місцями населення як у сфері послуг, так і в супутніх щодо сфери туризму виробництвах, отримати додаткові доходи до бюджетів усіх рівнів

Список посилань

Аналіз стану природно-заповідного фонду України (2015). Інформаційно-аналітичні матеріали та пропозиції Міністерства екології та природних ресурсів України до слухань комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи. Взято з <http://pryroda.in.ua/lystopad/files/2015/02/analizpzf022015.pdf>

Бишоп К. и др. (2000). Модели национальных парков. Москва: ЦОДП.

Богославська А. (2013). Оцінка економічної діяльності територій природно-заповідного Фонду України. *Електронний журнал "Ефективна економіка"*, 12.

Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1999). Київ: Авалон.

Гарасим П., Клим Н. (2017). Оцінка використання природних ресурсів та аналіз діяльності національних природних парків України. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*, 862, 61-67.

Ємельянов Д. (2015). Перспективи розвитку національних природних парків України. *Біорізноманіття та роль тварин в екосистемах: матеріали VIII Міжнар. наук. конф. Дніпропетровськ: Ліра*, 27-28.

Закон України "Про природно-заповідний фонд України" № 2456-ХІІ від 16.06.1992 р. *Відомості Верховної Ради України*, 34, 502, 1130-1156. Взято з <http://www.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.02.2020).

Заповідники та національні природні парки України у 2013 році (2014). Статистичний бюлетень Державної статистичної служби України. Київ.

Йоганнесбурзька декларація сталого розвитку та План дій (2004). *Вісник сталого розвитку: економіка, екологія, суспільство*, 1.

Коротун С., Яковишина М. (2016). Особливості використання природоохоронних територій у туристичній діяльності України і Республіки Польща. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія: Сільськогосподарські науки*, 2 (74), 163-170.

Кравців В., ред. (2016). Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні. ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України". Серія: Проблеми регіонального розвитку. Львів.

Кукурудза М. (2003). Менеджмент національних парків: навч. посіб. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка.

Оцінка природних ресурсів. Взято з https://uk.wikipedia.org/wiki/Оцінка_природних_ресурсів (дата звернення: 15.02.2020).

Проць, Б. та ін. (2010). Експрес-оцінка стану територій природно-заповідного фонду України та визначення пріоритетів щодо управління ними. Львів: Гриф Фонд.

Смаль В., Смаль І. (2003). Світовий досвід розвитку екологічного туризму. *Український географічний журнал*, 4, 58-64.

Статистичний щорічник України за 2017 р. (2018). Київ: Держкомстатистики України.

Туризм в епоху альянсов, слияний и приобретенный (2002). Всемирная туристическая организация. Мадрид.

Цілі сталого розвитку 2016–2030. United National Ukraine. Взято з <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku> (дата звернення: 10.02.2020).

List of national parks. Взято з https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_national_parks (дата звернення: 15.02.2020).

References

Analysis of the state of nature reserve fund of Ukraine (2015). Information and analytical materials and proposals of the Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine to hearings of the Verkhovna Rada of Ukraine Committee on Environmental Policy and the Elimination of Consequences of the Chernobyl Catastrophe. Retrieved from <http://pryroda.in.ua/lystopad/files/2015/02/analizpzf022015.pdf>

Assessment of natural resources. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Оtsinka_pryrodnykh_resursiv (date of reference: 15.02.2020).

Bishop, K. et al. (2000). Models of national parks. Moscow: TsODP. [in Russian].

- Bohoslavska, A. (2013). Assessment of economic activities of the territories of the nature reserve fund of Ukraine. *Elektronnyi zhurnal "Efektyvna ekonomika" [Electronic journal "Effective Economics"]*, 12. [in Ukrainian].
- Harasym, P., Klym, N. (2017). Assessment of the use of natural resources and analysis of the activities of national nature parks of Ukraine. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika". Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku [Herald of National University "Lviv Politechnic". Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and problems of development]*, 862, 61-67. [in Ukrainian].
- Johannesburg Sustainable Development Declaration and Action Plan (2004). *Visnyk staloho rozvytku: ekonomika, ekolohiia, suspilstvo [Bulletin of sustainable development: economics, ecology, society]*, 1. [in Ukrainian].
- Korotun, S., Yakovyshyna, M. (2016). Features of the use of nature protection territories in tourism activities of Ukraine and the Republic of Poland. *Visnyk Natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia. Series: Agricultural sciences [Bulletin of the National university of water management and environmental sciences. Serii: Silskohospodarski nauky]*, 2 (74), 163-170. [in Ukrainian].
- Kravtsiv, V., ed. (2016). Territorial development and regional policy in Ukraine. SU "Institute of regional studies named after M. I. Dolishny of the National Academy of Sciences of Ukraine". Series: Problems of regional development. Lviv. [in Ukrainian].
- Kukurudza, M. (2003). National parks management: manual. Lviv: Vyd. tsentr LNU im. Ivana Franka. [in Ukrainian].
- Law of Ukraine "On the nature reserve fund of Ukraine" No. 2456-XII from 16.06.1992. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Supreme Council of Ukraine]*, 34, 502, 1130-1156. Retrieved from <http://www.rada.gov.ua> (date of reference: 10.02.2020).
- List of national parks. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_national_parks (date of reference: 15.02.2020).
- Prots, B. et al. (2010). Express assessment of the status of the territories of the nature reserve fund of Ukraine and determination of priorities for their management. Lviv: Hryf Fond. [in Ukrainian].
- Reserves and national nature parks of Ukraine in 2013 (2014). *Statystychnyi biuleten Derzhavnoi statystychnoi sluzhby Ukrainy [Statistic Bulletin of the State Statistic service]*. Kyiv. [in Ukrainian].
- Smal, V., Smal, I. (2003). World experience in the development of eco-tourism. *Ukrainskyi heohrafichnyi zhurnal [Ukrainian geographical journal]*, 4, 58-64. [in Ukrainian].
- Statistical Yearbook of Ukraine for 2017 (2018). Kyiv: Derzhkomstatystyky Ukrainy. [in Ukrainian].
- Sustainable Development Goals 2016–2030. United National Ukraine. Retrieved from <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku> (date of reference: 10.02.2020)
- The pan-European strategy for the conservation of biological and landscape diversity (1999). Kyiv: Avalon. [in Ukrainian].
- Tourism in the era of alliances, mergers and acquisitions (2002). World Tourism Organization. Madrid. [in Russian].
- Yemelianov, D. (2015). Prospects for development of national nature parks of Ukraine. *Bioriznomanittia ta rol tvaryn v ekosystemakh [Biodiversity and the role of animals in ecosystems]: Proceedings of the VIII Int. sci. conf. Dnipropetrovsk: Lira, 27-28.* [in Ukrainian].

N. Y. Konishcheva, S. S. Tkachova

WAYS OF SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT IN THE TERRITORIES OF NATIONAL NATURAL PARKS

The problems of sustainable development of tourism in the territories of nature reserve fund of Ukraine are considered.

The purpose of the article is to identify problems concerning the implementation of tourism activities in the territories and objects of the nature reserve fund, as well as possible ways to improve the quality of tourism excursion services. The conducted research shows that national nature parks under present conditions have a number of problems, the solution of which can provide a significant improvement in the quality and efficiency of their functioning.

The scientific novelty of the research results is to identify possible ways to improve the quality of excursion services based on the improvement of legal, organizational and economic measures in the context of the concept of sustainable development: the main directions of increasing the sustainable development of tourism in nature reserves, in particular, in national nature parks is identified; the expediency of creation of a research and educational center of tourism development in nature-protected territories of Donetsk region on the basis of the Holy Mountains National Nature Park is substantiated; the complex of advertising-image, economic, social and educational, scientific-methodical, scientific-organizational tasks which such specialized center should perform is considered; proposals for improving the legal, organizational and economic support for tourism and recreation development in the territories of national nature parks in the context of the concept of sustainable development have been developed.

The implementation of the developed proposals necessitates further substantiation of scientific and methodological support for the development of tourist excursion and other types of services in the territories of the nature reserve fund.

The solving of this problem will allow to direct a part of the profits from the provision of tourism and other services to restore and develop local natural resources and infrastructure, to provide jobs for the population both in the services and related industries, to obtain additional income in the budgets of all levels.

Keywords: *national nature park; nature reserve fund; sustainable development of tourism; tourism excursion services.*

Статтю подано до редакції 20.05.2020